

تحلیل فضائی شاخصهای توسعه در مادرشهرهای منطقه ای ایران

دکتر مسعود تقوایی،^۱ و محمود اکبری^۲

چکیده

یکی از معضلاتی که برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای با آن مواجه هستند، رشد نابرابر شهرها و مناطق است، به طوری که با نگاه به توزیع فضایی خدمات در شهرها و مناطق مشخص می‌شود که این خدمات به شکل متعادلی توزیع نشده‌اند. در پژوهش حاضر سعی شده که به تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه شهری در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران پرداخته شود. برای نیل به این مهم با استفاده از تکنیک‌های شاخص مرکزیت، پرستون و مک گراناها و بهره‌گیری از ۲۰ متغیر توسعه شهری و ۵ متغیر جمعیتی که از متروپل‌های منطقه‌ای ایران جمع‌آوری شده، سعی دارد تا وضعیت خدمات شهری را در این شهرها تحلیل و ارزیابی نماید. یافته‌های پژوهش با استفاده از شاخص مرکزیت نشان می‌دهد که مادرشهرهای تهران، مشهد و اصفهان در رتبه اول تا سوم و سمنان و یاسوج در رتبه‌های ۲۹ و ۳۰ قرار دارند. تکنیک مک گراناها نیز نشان می‌دهد که مادرشهرهای تهران، مشهد و اصفهان در رتبه اول تا سوم و شهرهای یاسوج و سمنان در رتبه‌های ۲۹ و ۳۰ قرار دارند. یافته‌های پژوهش با بهره‌گیری از تکنیک پرستون نیز نشان می‌دهد که شاخص‌های توسعه در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران دارای روند متعادلی نیست و جایی که شکستگی در شیب نمودارها نمایان می‌شود، تغییر در سطح مرکزیت مادرشهرها اتفاق افتاده است.

واژگان کلیدی: شاخص مرکزیت، روش پرستون، تکنیک مک گراناها، متروپل منطقه‌ای

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان
۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان

طرح مسأله، ضرورت و اهداف پژوهش

جهان به سرعت در حال شهری شدن است. اگرچه این فرایند در مناطق مختلف متفاوت است، تمام جهان با توسعه فیزیکی شدید شهری و افزایش نسبت مردمی که در نواحی شهری زندگی می‌کنند، مواجه می‌شوند (Levesque, 2006, p1). در کشورهای در حال توسعه این فرایند تقریباً به مرحله پایانی خود رسیده است و انتظار می‌رود که بیشترین رشد شهری در کشورهای در حال توسعه در طول دهه‌های بعد رخ دهد (Duncan and Auer, 1995, pp201-216). به تبع شهرنشینی فزاینده افزایش نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی در نواحی شهری کشورهای در حال توسعه دامنه وسیعی از شرایط ناهمگون و غیرمتجانس زندگی را به وجود آورده است (Vlahov and Others, 2005, pp949-957). نابرابریهای اقتصادی و اجتماعی مذکور با پیدایش نابرابریهای جغرافیایی در سراسر کشورهای در حال توسعه همراه بوده است (گیلبرت و گاگلر، ۱۳۷۵: ۵۸). در ایران نیز همانند سایر کشورهای در حال توسعه رشد لجام گسیخته شهرها مشکلات بسیاری برای ساکنان شهرها به ویژه مادرشهرهای منطقه‌ای^۱ به همراه داشته است. افزایش ناموزون جمعیت شهری مدیران و برنامه‌ریزان شهری را در تامین نیازها و خدمات اولیه با موانع بسیاری روبرو ساخته است. با عنایت به این مهم که در سال‌های اخیر پراکنش نامتعادل نماگرهای توسعه در مادرشهرهای ایران مبرهن بوده، پژوهش حاضر تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه شهری را در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران وجه و همت خود قرار داده و بدان پرداخته است. با عنایت به این مهم که در سال‌های اخیر پراکنش ناموزون خدمات در شهرهای ایران مبرهن و آشکار بوده، مشخص نمودن موقعیت و جایگاه شهرهای مختلف به ویژه از نظر میزان توسعه یافتگی از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای برخوردار است. از طرفی نیل به توسعه‌های شهری پایدار که یکی از اهداف برنامه‌های توسعه ملی است، مستلزم بررسی وضعیت موجود شهرها، تحلیل روابط بین متغیرها و روندهای آینده است. در صورت تحقق اهداف پژوهش‌های از این قبیل، دستیابی به توزیع بهینه جمعیت و نماگرهای شهری و نیل به عدالت اجتماعی در فضاهای شهری میسر خواهد شد. برای نیل به این مهم در پژوهش حاضر اهداف ذیل قابل طرح و بررسی هستند:

- تحلیل فضایی وضعیت شاخص‌های توسعه در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران؛
- مشخص نمودن سطوح توسعه مادرشهرهای منطقه‌ای؛

۱. منظور از مادرشهر در این پژوهش شهری است که از نظر مرکزیت دولتی و فعالیت اقتصادی، فرهنگی و ... بر دیگر سکونتگاهها برتری دارد. این شهر ممکن است شهر اصلی ناحیه، استان، کشور و گاهی پایتخت آن باشد (شکوئی، ۱۳۸۵: ۱۹۹).

- نیل به توزیع بهینه شاخص‌های توسعه در گستره مادرشهرهای منطقه‌ای ایران به منظور دست یافتن به عدالت اجتماعی و نیل به توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای؛

پیشینه پژوهش

در خصوص تحلیل نماگرها و خدمات در مادرشهرهای ایران مطالعاتی به شرح ذیل انجام گرفته است:

رهنما (۱۳۷۲) در مطالعه‌ای با عنوان «سطح بندی نظام شهری و توسعه منطقه‌ای نمونه: خراسان» با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی و خوشه‌ای با به کارگیری ۲۲ شاخص ترکیبی به تحلیل شاخص‌های توسعه اقدام نموده و با استفاده از تکنیک کلاستر آنالیز کانون‌های شهری در هفت گروه همگن ارائه شده است. زنگی‌آبادی (۱۳۷۸) در پژوهش «تحلیل و سازماندهی ساختار فضایی شاخص‌های توسعه شهری در شهرهای بالای صد هزار نفر ایران» به این نتیجه می‌رسد که ۵۹ شهر بالای صد هزار نفر ایران در چهار گروه شهرهای ورا توسعه، شهرهای فرا توسعه، شهرهای میان توسعه و شهرهای فرو توسعه قرار می‌گیرند. زنگی‌آبادی و اسماعیلیان (۱۳۸۲) در مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل ساختار فضایی متروپلیتن‌های ایران نمونه: بازتاب تفکر پوزیتیویسم منطقی بر مادرشهر تبریز» به این نتیجه می‌رسند که نظام ساختی نامتعادل، مادرشهرها را از نظر عملکرد ناتوان ساخته و ساختار کالبدی آنها را مختل نموده است. در بررسی نماگرهای مورد آزمون، مناطق از نظر میزان پایداری به ترتیب: منطقه ۲، منطقه ۸، منطقه ۴، منطقه ۷، منطقه ۳ و منطقه ۱ رتبه‌بندی شده‌اند. زیاری و سلیمانی شبیلو (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی پدیده تمرکزهای شغلی در مادرشهرهای کشور: با تکیه بر مادرشهر تبریز» که با استفاده از مدل‌های سنجش سطح تمرکز، پیوستگی مکانی، اقتصاد پایه‌ای شهر و تحلیل رگرسیون انجام گرفته است، یافته‌های پژوهش نشان از آن دارد که طی سال‌های ۱۳۵۵ و ۱۳۷۵ بر درجه تمرکز شغلی مادرشهرهای تبریز و تهران افزوده شده است، هر دو شهر در سال ۱۳۶۵ نسبت به مادرشهرهای کشور تمرکز شغلی پائینی داشته‌اند. وارثی و همکاران (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی اثرات توزیع خدمات شهری در عدم تعادل فضایی جمعیت مطالعه موردی: شهر اصفهان» به این نتیجه می‌رسند که جمعیت در سطح مناطق شهر اصفهان به صورت متعادل پراکنده نشده و طی دوره‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۸ و ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۳ این روند نامتعادل‌تر شده است. توزیع خدمات در سطح مناطق شهر اصفهان بر اساس شاخص ویلیامسون توزیع نامتوازنی است و این امر بر مهاجرت‌های درون شهری تاثیرگذار بوده است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر کمی- تحلیلی و قلمرو پژوهش را ۳۰ متروپل منطقه‌ای ایران در سال ۱۳۸۵ تشکیل می‌دهند. متغیرهای مورد بررسی شامل خدمات آموزشی (تعداد آمادگی، کلاس، دبستان، کلاس، کارمندان آموزشی، راهنمایی، کلاس، کارمندان آموزشی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی، کادر خدماتی) خدمات فرهنگی (تعداد کتابخانه‌های عمومی و سینما) خدمات بهداشتی و درمانی (تعداد بیمارستان، تخت فعال، داروخانه، آزمایشگاه، پزشک عمومی، پزشک متخصص، دندانپزشکان، داروسازان) که تعداد آنها ۲۰ مورد بوده و ۵ متغیر جمعیتی (تعداد دانش‌آموزان آمادگی، ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی و جمعیت مادرشهرهای ایران در سال ۱۳۸۵) می‌باشد. نهایتاً متغیرها به شاخص‌های ذیل تبدیل شده‌اند:

- ۱- نسبت آمادگی؛ ۲- نسبت کلاس آمادگی؛ ۳- نسبت دبستان؛ ۴- نسبت کلاس؛ ۵- نسبت کارکنان آموزشی ابتدایی؛ ۶- نسبت مدرسه راهنمایی؛ ۷- نسبت کلاس؛ ۸- نسبت کارکنان آموزشی راهنمایی؛ ۹- نسبت دبیرستان و پیش‌دانشگاهی؛ ۱۰- نسبت کادر خدماتی متوسطه و پیش‌دانشگاهی؛ ۱۱- نسبت کتابخانه‌های عمومی؛ ۱۲- نسبت سینما؛ ۱۳- نسبت بیمارستان؛ ۱۴- نسبت تخت بیمارستان؛ ۱۵- نسبت داروخانه؛ ۱۶- نسبت آزمایشگاه؛ ۱۷- نسبت پزشک عمومی؛ ۱۸- نسبت پزشک متخصص؛ ۱۹- نسبت دندانپزشک؛ ۲۰- نسبت داروسازان.

تحلیل داده‌ها

محاسبات مبتنی بر شاخص مرکزیت

تکنیک شاخص مرکزیت با دادن وزن به عملکردهای مختلف و نشان دادن میزان مرکزیت سکونتگاههای شهری و روستایی، شیوه خاصی از رتبه‌بندی را ارائه می‌دهد. برای نیل به این مهم ابتدا ضریب مکانی عملکردها به شرح ذیل محاسبه می‌شود.

جدول (۱): خدمات شهری^۱ مادرشهرهای منطقه‌ای ایران و محاسبه ضریب مکانی

خدمات آموزشی										شاخص شهر
کاد خدماتی	متوسطه و پیش	کارمندان آموزشی	کلاس	راهسای	کارمندان آموزشی	کلاس	دبستان	کلاس	آمدگی	
14477	9191	77058	47186	6774	97328	76453	10759	8111	5417	جمع عملکردها
0/006	0/010	0/001	0/00 2	0/014	0/001	0/001	0/009	0/012	0/018	ضریب مکانی

(نگارندگان، ۱۳۸۷)

جدول (۲): خدمات شهری مادرشهرهای منطقه‌ای ایران و محاسبه ضریب مکانی

خدمات بهداشتی و درمانی							خدمات فرهنگی			شاخص شهر
داروسازی	دندان پزشکی	پزشک متخصص	پزشک عمومی	آزمایشگاه	داروخانه	تخت فعال	بیمارستان	سینما	کتابخانه عمومی	
735	1324	635 4	4829	2002	3476	70458	457	178	425	جمع عملکردها
0/136	0/075	0/01 5	0/020	0/049	0/028	0/001	0/218	0/561	0/235	ضریب مکانی

(نگارندگان، ۱۳۸۷)

۱. داده‌های آموزشی از سالنامه آماری آموزش و پرورش و داده‌های فرهنگی و بهداشتی- درمانی به صورت میدانی جمع‌آوری شده است.

جدول (۳): مجموع شاخص مرکزیت مادرشهرهای منطقه‌ای ایران

ردیف	شهر	جمع مرکزیت	رتبه	ردیف	شهر	سطح توسعه
1	تبریز	99.287	4	1	تهران	بسیار برخوردار (۱)
2	ارومیه	46.744	11	2	مشهد	
3	اردبیل	37.944	15	3	اصفهان	برخوردار (۲)
4	اصفهان	127.653	3	4	تبریز	تا حدودی برخوردار (۳)
5	ایلام	21.235	28	5	شیراز	
6	بوشهر	21.499	27	6	اهواز	
7	تهران	444.471	1	7	قم	محروم (۴)
8	شهرکرد	24.937	25	8	کرمان	
9	بیرجند	24.737	26	9	کرمانشاه	
10	مشهد	173.128	2	10	رشت	
11	بجنورد	25.107	24	11	ارومیه	
12	اهواز	75.236	6	12	یزد	
13	زنجان	34.041	21	13	قزوین	
14	سمنان	18.779	29	14	اراک	
15	زاهدان	35.382	19	15	اردبیل	
16	شیراز	99.14	5	16	بندرعباس	
17	قزوین	40.202	13	17	ساری	
18	قم	61.472	7	18	همدان	
19	سنندج	44۳31.	22	19	زاهدان	
20	کرمان	58.875	8	20	خرم‌آباد	
21	کرمانشاه	55.699	9	21	زنجان	
22	یاسوج	18.206	30	22	سنندج	
23	گرگان	30.023	23	23	گرگان	
24	رشت	49.698	10	24	بجنورد	
25	خرم‌آباد	34.879	20	25	شهرکرد	
26	ساری	37.453	17	26	بیرجند	
27	اراک	38.057	14	27	بوشهر	
28	بندرعباس	37.602	16	28	ایلام	بسیار محروم (۵)
29	همدان	36.671	18	29	سمنان	
30	یزد	46.33	12	30	یاسوج	

(نگارندگان، ۱۳۸۷)

گروه اول - ۱۴۲/۸۲ و بالاتر: بسیار برخوردار. گروه دوم - از ۱۰۲/۸۴ تا ۱۴۲/۸۲ : برخوردار. گروه سوم - از ۶۲/۸۶۱ تا ۱۰۲/۸۴ : تا حدودی برخوردار. گروه چهارم - از ۲۲/۸۸۱ تا ۶۲/۸۶۱: محروم. گروه پنجم - از ۲۲/۸۸۱ به پایین‌تر: بسیار محروم.

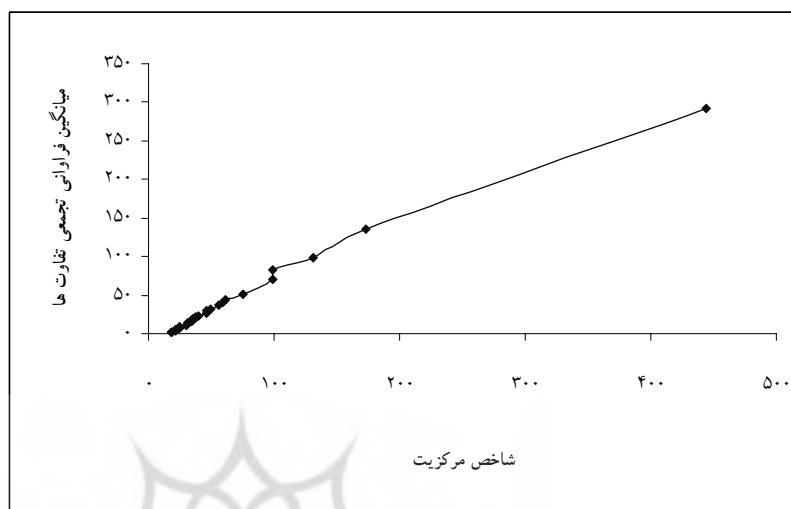
همان طور که جدول ۳ نشان می‌دهد، مادرشهر تهران با شاخص مرکزیت 444.471 در رتبه اول قرار دارد. مادرشهر مشهد با شاخص مرکزیت 173.128 در رتبه دوم قرار دارد. اصفهان با مرکزیت 127.653 در رتبه سوم قرار دارد. مادرشهرهای تبریز، شیراز، اهواز، قم، کرمان، کرمانشاه، رشت، ارومیه، یزد، قزوین، اراک، اردبیل، بندرعباس، ساری و همدان، زاهدان، خرم‌آباد، زنجان، سنندج، گرگان، بجنورد، شهرکرد، بیرجند، بوشهر، ایلام، سمنان و یاسوج به ترتیب در رتبه‌های چهارم تا سی‌ام قرار گرفته‌اند. با توجه به مجموع شاخص مرکزیت مادرشهرهای منطقه‌ای ایران به سطح‌بندی این شهرها در پنج گروه مبادرت شده:

- ۱- سطح بسیار برخوردار: مادرشهرهای تهران و مشهد؛
- ۲- سطح برخوردار: مادرشهر اصفهان؛
- ۳- سطح تا حدودی برخوردار: مادرشهرهای تبریز، شیراز و اهواز؛
- ۴- سطح محروم: شهرهای قم، کرمان، کرمانشاه، رشت، ارومیه، یزد، قزوین، اراک، اردبیل، بندرعباس، ساری و همدان، زاهدان، خرم‌آباد، زنجان، سنندج، گرگان، بجنورد، شهرکرد و بیرجند؛
- ۵- سطح بسیار محروم: شهرهای بوشهر، ایلام، سمنان و یاسوج؛

همان‌گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد، زاهدان به عنوان یازدهمین شهر پرجمعیت ایران از لحاظ مجموع شاخص مرکزیت در رتبه نوزدهم قرار داشته است. همدان چهاردهمین شهر پرجمعیت ایران از لحاظ شاخص مرکزیت در رتبه هیجدهم قرار داشته است. کرمان سیزدهمین شهر پرجمعیت ایران از لحاظ شاخص مرکزیت در رتبه هشتم قرار داشته است. یزد به عنوان شانزدهمین شهر پرجمعیت ایران از لحاظ شاخص مرکزیت در رتبه دوازدهم قرار داشته است. ساری بیست و پنجمین شهر پرجمعیت ایران از لحاظ شاخص مرکزیت در رتبه هفدهم قرار گرفته است. قزوین بیستمین شهر پرجمعیت ایران از لحاظ شاخص مرکزیت در رتبه سیزدهم قرار گرفته است. پژوهش نشان می‌دهد که تناسبی بین رتبه جمعیتی شهرها و رتبه شاخص مرکزیت آنها برقرار نیست.

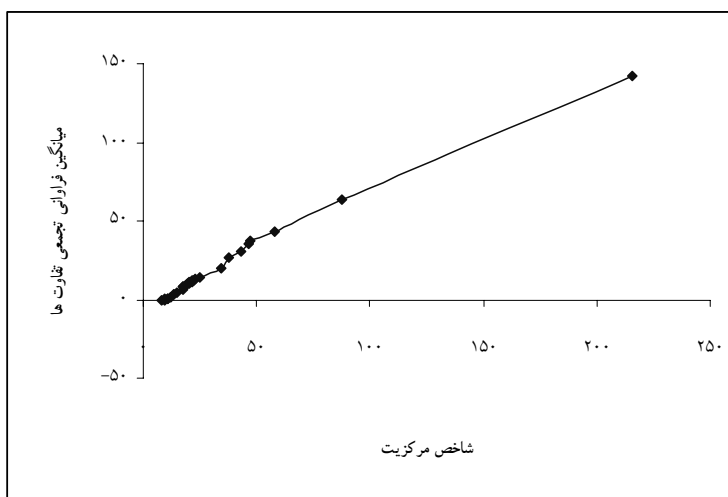
محاسبات به روش پرستون در مادرشهرهای منطقه‌ای

تکنیک پرستون برای خدمات آموزشی، فرهنگی، بهداشتی- درمانی و کل خدمات مادرشهرهای منطقه‌ای ایران به کار گرفته شده است. با استفاده از مقدار تجمعی میانگین تفاوت‌ها یعنی محور (Y) و شاخص مرکزیت یعنی محور (X) به ترسیم نمودارهای پژوهش اقدام شده است.

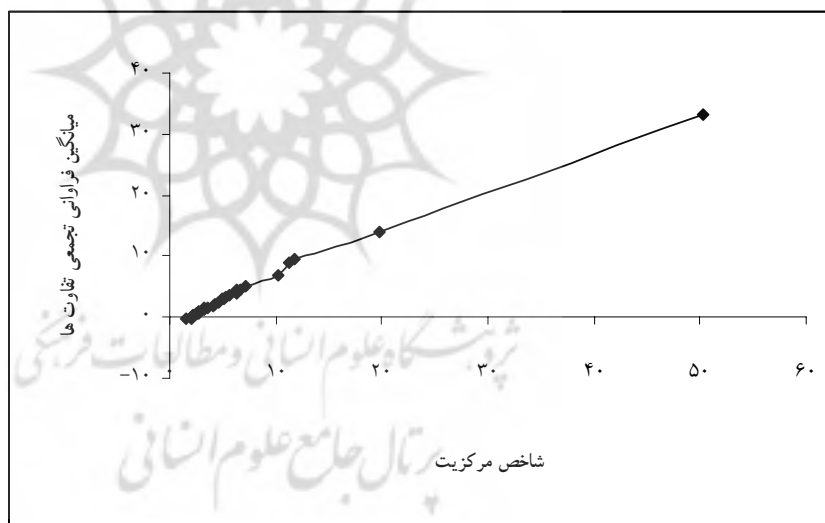
نمودار (۱): نمودار پرستون برای سطح‌بندی خدمات در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران

در روش پرستون اگر شهرها در یک سطح قرار داشته باشند، هنگام ترسیم نمودن مقدار تجمعی میانگین تفاوت آنها با شاخص مرکزیتشان، شیب یکنواختی را شاهد خواهیم بود و جایی که شیب نمودار تغییر می‌کند و شکستگی در شیب حاصل می‌شود، تغییر در سطح مرکزیت شهرها اتفاق افتاده و شکستگی به وجود آمده در نمودار حاکی از جدایی یک سطح از سطح دیگری است. در نمودار شماره (۱) برای سطح‌بندی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران از این روش استفاده شده و همان طوری که دیده می‌شود، نمودار حاصله دارای دو سطح است.

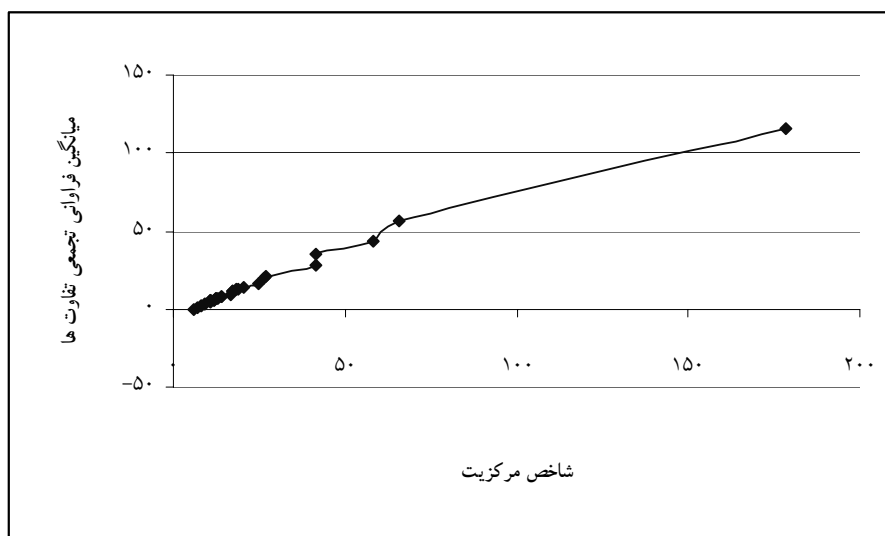
نمودار (۲): نمودار پرستون برای سطح‌بندی خدمات آموزشی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران

در نمودار شماره (۲) برای سطح‌بندی خدمات آموزشی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران از این روش استفاده شده و همان طوری که ملاحظه می‌شود، نمودار حاصله دارای دو سطح است. به عبارتی خدمات آموزشی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران را می‌توان در دو سطح ناظر بود. سطح اول از تهران تا مشهد است و شیب به صورت یکنواخت بوده است. سطح دوم مابقی شهرها را شامل می‌شود.

نمودار (۳): نمودار پرستون برای سطح‌بندی خدمات فرهنگی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران

در نمودار شماره (۳) برای سطح‌بندی خدمات فرهنگی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران از تکنیک پرستون استفاده شده و همان طوری که دیده می‌شود نمودار حاصله دارای دو سطح است.

نمودار (۴): نمودار پرستون برای سطح‌بندی خدمات بهداشتی - درمانی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران

در نمودار شماره (۴) برای سطح‌بندی خدمات بهداشتی - درمانی در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران از روش پرستون استفاده شده و همان طوری که مشاهده می‌شود، نمودار حاصله دارای دو سطح است. روش پرستون و نمودارهای حاصله نشان از آن دارد که نماگرهای توسعه در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران دارای روند متعادلی نبوده است.

محاسبات مبتنی بر تکنیک مک گراناها در مادرشهرهای منطقه‌ای

در تکنیک مک گراناها ابتدا همبستگی و متوسط ضریب همبستگی متغیرهای مورد مطالعه محاسبه می‌شود؛ سپس از محاسبه وزن هر شاخص از طریق متوسط ضریب همبستگی، مقادیر متغیرها با استفاده از روش تقسیم بر میانگین رفع اختلاف مقیاس شده و وزن‌های محاسبه شده در مقادیر ضرب و نهایتاً از طریق جمع کردن سطرهای جدول شاخص ترکیبی به دست می‌آید.

جدول (۴): محاسبه شاخص ترکیبی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران به روش مک گراناها

رتبه	شاخص ترکیبی	شهر	$\sum_{i=1}^n \frac{1}{i}$	رتبه	شاخص ترکیبی	شهر	$\sum_{i=1}^n \frac{1}{i}$
5	28.03	شیراز	16	4	29.34	تبریز	1
14	11.44	قزوین	17	12	13.68	ارومیه	2
7	18.39	قم	18	15	11.15	اردبیل	3
23	9.26	سنندج	19	3	35.803	اصفهان	4
9	16.455	کرمان	20	27	6.111	ایلام	5
8	16.89	کرمانشاه	21	28	6.08	بوشهر	6
29	5.88	یاسوج	22	1	127.88	تهران	7
10	14.63	گرگان	23	24	8.55	شهرکرد	8
11	14.31	رشت	24	25	6.52	بیرجند	9
21	10.42	خرم‌آباد	25	2	46.61	مشهد	10
17	10.91	ساری	26	26	6.131	بجنورد	11
18	10.8	اراک	27	6	21.87	اهواز	12
16	11.12	بندرعباس	28	22	9.91	زنجان	13
19	10.61	همدان	29	30	4.01	سمنان	14
13	13.174	یزد	30	20	10.433	زاهدان	15

(نگارندگان، ۱۳۸۷)

با استفاده از تکنیک مک گراناها شاخص ترکیبی مادرشهرهای منطقه‌ای ایران محاسبه شده است. همچنان که جدول شماره ۴ نشان می‌دهد، شهر تهران با شاخص ترکیبی 127.88 در رتبه نخست قرار داشته است. مشهد با شاخص ترکیبی 46.61 در رتبه دوم و اصفهان با شاخص ترکیبی 35.803 در رتبه سوم قرار گرفته‌اند. شهرهای تبریز، شیراز، اهواز، قم، کرمانشاه، کرمان، گرگان، رشت، ارومیه، یزد، قزوین، اردبیل، بندرعباس، ساری، اراک، همدان، زاهدان، خرم‌آباد، زنجان، سنندج، شهرکرد، بیرجند، بجنورد، ایلام، بوشهر، یاسوج و سمنان به ترتیب در رتبه‌های چهارم تا سی ام قرار گرفته‌اند.

یافته‌های پژوهش

پژوهش حاضر سعی در تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه شهری در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران دارد. برای نیل به این مهم پژوهش با بهره‌گیری از تکنیک‌های شاخص مرکزیت، پرستون و مک گراناها و با استفاده از ۲۰ متغیر توسعه شهری و ۵ متغیر جمعیتی که از متروپل‌های منطقه‌ای

ایران جمع‌آوری شده است، سعی دارد تا وضعیت خدمات را در این شهرها تحلیل و ارزیابی نماید. یافته‌های پژوهش با بهره‌گیری از شاخص مرکزیت نشان می‌دهد که مادرشهر تهران با مجموع مرکزیت 444.471 در رتبه اول قرار دارد. 23.57 درصد خدمات شهری متعلق به مادرشهر تهران بوده است. مشهد با شاخص مرکزیت 173.128 در رتبه دوم قرار داشته و 9.18 درصد خدمات شهری در آن قرار دارد. اصفهان با مرکزیت 127.653 در رتبه سوم قرار داشته و 6.76 درصد خدمات شهری را در خود جای داده است. 40 درصد خدمات شهری در این سه شهر بزرگ کشور قرار گرفته است. شهرهای تبریز، شیراز، اهواز، قم، کرمان، کرمانشاه، رشت، ارومیه، یزد، قزوین، اراک، اردبیل، بندرعباس، ساری و همدان، زاهدان، خرم‌آباد، زنجان، سنندج، گرگان، بجنورد، شهرکرد، بیرجند، بوشهر، ایلام، سمنان و یاسوج به ترتیب در رتبه‌های چهارم تا سیام قرار گرفته‌اند. 60.48 درصد از خدمات شهری به این 27 شهر تعلق داشته است. شهر یاسوج با شاخص مرکزیت 18.206 در رتبه آخر قرار گرفته و 0.96 درصد خدمات شهری در آن جای گرفته است. با توجه به مجموع شاخص مرکزیت مادرشهرهای منطقه‌ای ایران به سطح بندی این شهرها در پنج گروه مبادرت شده:

- ۱- سطح بسیار برخوردار: مادرشهرهای تهران و مشهد؛
 - ۲- سطح برخوردار: مادرشهر اصفهان؛
 - ۳- سطح تا حدودی برخوردار: مادرشهرهای تبریز، شیراز و اهواز؛
 - ۴- سطح محروم: شهرهای قم، کرمان، کرمانشاه، رشت، ارومیه، یزد، قزوین، اراک، اردبیل، بندرعباس، ساری و همدان، زاهدان، خرم‌آباد، زنجان، سنندج، گرگان، بجنورد، شهرکرد و بیرجند؛
 - ۵- سطح بسیار محروم: شهرهای بوشهر، ایلام، سمنان و یاسوج.
- یافته‌های پژوهش با بهره‌گیری از تکنیک پرستون نشان می‌دهد که شاخص‌های توسعه در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران دارای روند متعادلی نبوده است. این تکنیک به ترتیب برای کل شاخص‌های توسعه، خدمات آموزشی، فرهنگی و بهداشتی - درمانی به کار گرفته شده و همان طوری که نمودارها نشان می‌دهند، شاهد دو سطح هستیم. نتایج پژوهش با استفاده از تکنیک مک گراناها نشان می‌دهد که مادرشهر تهران با مجموع شاخص ترکیبی 127.88 در رتبه نخست قرار گرفته است. مشهد با شاخص ترکیبی 46.61 در رتبه دوم قرار داشته است. اصفهان با شاخص ترکیبی 35.803 در رتبه سوم جای داشته است. شهرهای تبریز، شیراز، اهواز، قم، کرمانشاه، کرمان، گرگان، رشت، ارومیه، یزد، قزوین، اردبیل، بندرعباس، ساری، اراک، همدان، زاهدان، خرم‌آباد، زنجان، سنندج، شهرکرد، بیرجند، بجنورد، ایلام، بوشهر، یاسوج و سمنان به ترتیب در رتبه‌های چهارم تا سیام قرار گرفته‌اند.

منابع

۱. ابراهیم زاده، عیسی (۱۳۸۶)، مدلی تحلیلی در ساماندهی فضاهای ناحیه‌ای مورد: ناحیه سنگان خاش، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۹، تهران.
۲. اکبری، نعمت‌اله، بیدرام، رسول و نصر اصفهانی، رضا (۱۳۸۶)، تجزیه و تحلیل نابرابری‌های عوارض در مناطق دهگانه شهرداری اصفهان (رویکرد اقتصادسنجی فضایی)، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، سال هفتم، شماره اول.
۳. اکبری، نعمت‌اله (۱۳۷۸)، مباحثی از توسعه در ایران، انتشارات هشت بهشت، چاپ اول، اصفهان.
۴. بدری، علی و اکبریان رونیزی، سعیدرضا (۱۳۸۵)، مطالعه تطبیقی کاربرد روش‌های سنجش توسعه‌یافتگی در مطالعات ناحیه‌ای مورد: شهرستان اسفراین، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۷، زاهدان.
۵. پاک‌شیر، عبدالرضا و صرافی، مظفر (۱۳۸۶)، عوامل مؤثر بر فرایند بازساخت کالبدی کلانشهر، مورد پژوهی محدوده شمال غرب شیراز ۸۳-۱۳۵۷، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۳، تهران.
۶. تقوایی، مسعود و رضانی، علیرضا، (۱۳۸۴)، تحلیلی بر روند تحولات شاخص‌های توسعه در شهرستان‌های استان چهارمحال و بختیاری، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، جلد هیجدهم، شماره یک، اصفهان.
۷. سریع‌القلم، محمود (۱۳۶۹)، توسعه جهان سوم و نظام بین‌الملل، انتشارات سفید، تهران.
۸. شکوئی، حسین (۱۳۸۵)، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری (جلد اول)، انتشارات سمت، چاپ دهم، تهران.
۹. رهنما، محمدرحیم، (۱۳۷۲)، سطح‌بندی نظام شهری و توسعه منطقه‌ای مورد: استان خراسان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲، مشهد.
۱۰. زنگی‌آبادی، علی (۱۳۷۸)، تحلیل و سازماندهی ساختار فضایی شاخص‌های توسعه شهری در شهرهای بالای صد هزار نفر ایران، رساله دکتری برنامه‌ریزی شهری، انتشارات دانشگاه اصفهان، اصفهان.
۱۱. زنگی‌آبادی، علی و اسماعیلیان، زهرا (۱۳۸۲)، تحلیل ساختار فضایی متروپلیتن‌های ایران نمونه: بازتاب تفکر پوزیتیویسم منطقی بر مادرشهر تبریز، مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۱۵، اصفهان.

۱۲. زیاری، کرامت‌اله و سلیمانی شبیلو، علیرضا (۱۳۸۶)، بررسی پدیده تمرکزهای شغلی در مادرشهرهای کشور؛ با تأکید بر مادرشهر تبریز، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۵، اصفهان.
۱۳. عباسی نژاد، حسین و رفیعی امام، علینقی (۱۳۸۵)، ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۲، تهران.
۱۴. علی احمدی، علیرضا و زنده‌دل، محمد (۱۳۷۹)، تحلیل همبستگی شاخص‌های توسعه مخابرات و توسعه اقتصادی و تعیین حد بهینه توسعه مخابرات برای دستیابی به اهداف توسعه اقتصادی کشور (چارچوب و متدولوژی)، تحقیقات اقتصادی، شماره ۵۶، تهران.
۱۵. کلانتری، خلیل (۱۳۸۰)، نقدی بر متدولوژی سنجش توسعه انسانی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۱، مشهد.
۱۶. گیلبرت، آلن و گاگر، ژوزف (۱۳۷۵)، شهرها، فقر و توسعه شهرنشینی در جهان سوم، مترجم پرویز کریمی نصری، اداره کل روابط عمومی و بین الملل شهرداری تهران، تهران.
۱۷. موثقی، احمد (۱۳۸۳)، توسعه؛ سیر تحول مفهومی و نظری، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۳، تهران.
۱۸. نسترن، مهین (۱۳۸۲)، تبیین تعادل فضایی و تحلیل پراکنش نماگرهای آموزشی (مطالعه موردی: مناطق شهری اصفهان)، مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۱۵، اصفهان.
19. Chen, H. Ji-hai, Z. and Xiao, HU (2005), a sustainable development OCR system in CADAL application, Journal of Zhejiang University SCIENCE.
20. Cheng, J. Y. and Zhang, M (1999), Regional Differences and Sustainable Development in China, Journal of Chinese Political Science, Volume 5.
21. Crockatt, M. A. (2000), Airport Infrastructure and Regional Development: A Case for Resurrecting the Growth Pole Concept, Unpublished M.A. Thesis, University of Manitoba.
22. Dodds, R. and Venables, R. (2005), Engineering for Sustainable Development: Guiding Principles, the Royal Academy of Engineering.
23. Duncan, M. and Auer, C. (1995), View from the slums of Asia, in T. Harp ham and M. Tanner(Ed): urban Health in Developing Countries: Progress and Prospects, London, Earth scan Publication.

24. Huckle, J (1996), *Realizing Sustainability in Changing times*, in: J. Huckle and S. Sterling(Eds) *Education for sustainability*, London, Earth scan Publications.
25. Levesque, J. F. (2006), *Inequalities in access to health care I urban south India*, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Montreal.
26. Miyoshi, T. (1997), *Successes and Failures Associated With The Growth Pole Strategies*, Unpublished M.A. Thesis, Manchester, University of Manchester.
27. Moltke, K. V (2002), *Governments and International Civil Society in Sustainable Development: A Framework*, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2.
28. Parr, J. B. (1973), *Growth Pole, Regional Development and Central Place Theory*, *Papers of the Regional Science Association*, 31.
29. Steurer, R. Langer, M. E., Konrad, A. and Martinuzzi, A. (2005), *Corporations, Stakeholders and Sustainable Development I: A Theoretical Exploration of Business–Society Relations*, *Journal of Business Ethics*.
30. Todd, D. (1974), *An Appraisal of the development pole concept in Regional Analysis*, *Environment and planning*, Vol 6.
31. Vlahov, D. Galea, S. Gibble, E. Freudenberg, N. (2005), *Perspectives on Urban health condition and population health*, *Cadernos de Saude public*, 21.
32. WCED (1987), *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford.